

Замість сільських жінок у хустках і чоловіків у костюмах із капелюхами та кашкетами, бо так пасувало їхати до міста, що колись наповнювали Чортків, тепер - джинсоманія в різних її проявах, підстрижені майже під нуль підлітки та різнобарв'я кольорів жіночих зачісок - дякувати фірмам, які спеціалізуються на виробництві фарб для волосся.

Ніколи видається, що час, у якому перебуває мій Чортків, я склав у паперовий кораблик зі шкільного зошита в клітинку і пустив по воді, виливаюся у воду, в якій відбиваються будинки, вулиці, мости, синатоги, церкви, костели, вулицями ходять люди, чути їхню розмову, але нічого не можу втеропати.

Це якийсь дивовижний хор, у якому все перемішалося, цей велетенський вулик звуків - музика, варіації якої змінюють теми і не повторюють одна одну і які мені щораз важче затам'ювати. З цих уривків історичних епох, уламків каміння і надмогильних плит, голосів розпачу на йдиш, українського лементу, польського мовчання, з австрійських черевиків мого діда, кічки, загубленого рубля, горба, Яворської та інших призабутих деталей складається мій Чортків, а ще - з розлучення моїх батьків, діда і баби, змоченої цибушки хліба, поспішної цукром, і багато з чого іншого складалося моє дитинство.

* * *

З горба розходиться зграя хапчаків, мовчки, без снів, щоби ніколи вже не зустрітися...

2008 р.

США

ЧЕРГОВІ ЧИСЛА

У 9-10 числі (2008 р.) *Всесвіту* - оповідання Віражинії Вульф "Стадок" (з англійської переклада Н. Дромина), поезії Мілана Фюшпа (з угорської переклав Ю. Шкребиниць), два оповідання Джерома Девіда Селінджера (з англійської переклав Д. Кузьменко), вистава на дві дії "Скляний снімак" Мілорада Павича (із сербської переклав І. Луцук), розділи з праці Карла Маркса "Тамниці дипломатичної історії XIX століття" (з англійської переклада О. Усенко).

У 9-10 числі (2008 р.) *Дніпра* подано поезію Анатолія Матвійчука, Анатолія Мойсєєнка, Миколи Томенка, фрагменти з роману Наталі Околітенко "Рос-Марія", повість Геннадія Шипківського "Перестиглий грім", три оповідання Івана Захарченка, спогад Івана Савоти про Василя Юхимовича "Таким він був зі мною".

SCRIPTIBLE

НІНА ЗБОРОВСЬКА

ВАСИЛЬ СТУС І САКРАМЕНТАЛЬНІСТЬ: МАСОН ЧИ ХРИСТИЯНИН?

Протягом останніх десятиліть ми мали змогу спостерігати, як українське літературознавство активно реагувало на західні ідеї, створюючи "інтелектуальну моду" на структуралізм, постструктуралізм, постмодернізм, фемінізм, гностицизм, масонство і т. д. Те, що особистість Василя Стуса потрапила в середовище сучасної інтелектуальної "масонської моди", дає привід активізувати історію проблемного тлумачення його творчості, починаючи з 1990-х рр. Уже ранні спроби тлумачення В. Стуса сформували проблему відношення поета до сакрального та розрив між національним та універсальним змістом його творчості. Каменем спотикання стада націю-творча героїчна біографія "розій'ятого" митця, що почала "заважати" досліджувати універсальну творчість. Таку проблему започаткувало українське діаспорне літературознавство. Одним із перших її сформулював Ю. Шевельов у статті "Трунок і трутінна" (1985). З позиції естетички постмодернізму вчений здійснив прогност на майбутнє читання: "Минуло десятиліття. Не буде образу Стуса як особи, не буде його розпінателів, не буде його теперішніх критиків. Дисидентство вивчатимуть у школах з нудних підручників історії й історії літератури, і школярі погая поіхатимуть під розповідь учителя про 'язниці і смерть Стуса...'"² У такому майбутньому, як переконував Шевельов, залишиться функціонувати лише універсальне Стусове слово.

¹ Стус Д. *Василь Стус: життя як творчість*. - К., 2005.

² Шерех Ю. Трунок і трутінна (Про "Паймистети" Василя Стуса) / Шерех Ю. Третя сторожа: Літ. Мистецтво. Ідеологія. - К., 1993. - С. 264.

Подоланню розриву біографії і творчості митця сприяв психологічний метод. Так, Б.Рубчак у статті "Перемога над прірвою. Про поезію Василя Стуса" (книжка статей "Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників", 1987), аналізуючи ранню творчість поета (зокрема збірку "Зимові дерева"), виявляє, що в основі психологічної образності - динаміка поетичного "я" - лежить "розсіювання" і "з'єднання" як відповідь на ворожий зовнішній світ та на ворожий внутрішній світ: спогоди і пам'ять грають основоположну роль у "з'єднанні", тобто концентрації поетичного "я", а забуття веде до розсіювання. На основі імперативу індивідуальної та національної пам'яті, відзначає аналітик, досягається збереження єдиної мужньої ідентичності, що відтворюється в поезії.

Подоланню розриву образу В.Стуса сприяв також еволюційний підхід, запропонований М.Жулинським у книжці "Із забуття в безсмертя (Сторінки призабуті спадщини)" (1990). З метою повернути ім'я письменника в історію української літератури тут було подано суперечливий фактажний літературний портрет, де різні в ідеологічному плані автобіографічні події давали привід запропонувати еволюційне тлумачення творчості, з допомогою якої поет поступово звільнявся від соціальних ілюзій, зокрема романтизованих сталінізму, лєнінізму та радянської демократії. Одним із головних мотивів Стусової творчості М.Жулинський виділив наскрізний мотив жертви, який згодом розроблятиме Т.Гундорова у своїй подальшій творчості. Але якщо М.Жулинський жертвність митця тісно пов'язує з національними шляхом, то Т.Гундорова використовує її задля космополітизації, формуючи проблему в душі постмодернізму - як філософський феномен Стусового "жертвослова".³

Книжка статей "Стус як текст" (1992) на основі творчості поета започаткувала конфлікт між традиційним (патріотичним) літературознавством і постмодерністським (космополітичним), а заодно формувала розрив між інтелектуальною матеріковою Україною й українською інтелектуальною діаспорою. Так, у своєрідному аналітичному маніфесті Марка Павлишина до цього збірника текстів, виданого в Австралії, "ненормальній Україні", тобто Україні постколоніальній, яка не має власних теоретичних розробок, протиставлявся "нормальний" Захід, багатий на новітні літературознавчі методи і культурологічні теорії. М.Павлишин пропонував деканонізувати тоді ще зовсім не прочитаного Стуса з допомогою західної стратегії постмодернізму: "Може, колись прийде час, коли ми зможемо подивитись на Стуса так, як нам би хотіло: розглянути ранній період його творчості як постмодерністичний музей тем, стилів, цитат і пародій і побачити в ньому просто літературність літератури, а пізній період - як бароковий, з Гундорова Т. Феномен Стусового "жертвослова" / Стус як текст. Під ред. Марка Павлишина. - Мельборн, 1992. - С. 1-29.

насичений, грайливий: як завершення блискучого кічу у виконанні поета рідкісної технічної вправності. А може, цей час уже прийшов?"⁴ Однак якби у поета була така здатність до гри, яку пропонував для його тлумачення М.Павлишин, то він не став би жертвою більшовицької системи. Ставлення письменника до гри принципово інше, ніж у культурі постмодернізму. Як згадує Генріх Дворко, людей при радянській владі "дуже легко було перевертати інтелектуально", але В.Стус не міг розігрувати людей, він був прямий і радикальний, не міг грати, щоб виграти, а оскільки це була людина неймовірно цілкова, спрямована "в одному напрямку якомусь", то амбівалентна гра як спосіб виживання не спрацювала в Стусовій біографії.⁵

Творчість В.Стуса постала на безкомпромісному індивідуалістичному виборі, що художньо оформився як високий модерністський міф. Як відомо, психологія модернізму відображає внутрішній конфлікт між аскетичним (духовним) бажанням і чуттєвим (тілесним). Аскетичне бажання не менш значуще, ніж чуттєве, тому епоха модернізму провела інтенсивний пошук єдності. Розв'язання цього конфлікту сформувало структуру високого модернізму і низького модернізму. Високий модернізм ґрунтується на аскетичному (морально-духовному) індивідуалізмі, якому підкоряється низька (інстинктивна) чуттєвість, низький модернізм - на інстинктивному індивідуалізмі, що, вивичуючи тілесне, веде до маргіналізації духовного. В.Стус в історії української літератури творить високий (трагічний, з надміром індивідуальної свободи) модерністський міф. Однак саме ця художня мова дає підстави прихильникам новітньої модернізації боротися за митця проти традиціоналістів-патріотів, пов'язуючи з модернізмом новітній космополітизм у різних формах, де масонство і гностицизм можуть пропонуватися як моделі для універсальності українського поета. Адаже в "діаспорному" дискурсі проблема космополітизації В.Стуса сформувалася як опозиція до патріотичної романтизації його образу, що вела до неонародницького культу особистості.

У збірнику 90-х рр. "Стус як текст" свою альтернативну космополітичну позицію вперше яскраво продемонструвала Т.Гундорова, відмежувавшись від "широкого попугайства" і звернувши увагу на те, що "в ореолі романтизованої патріотичної патетики" творчість поета "може втратити ту складну напружену ситуацію становлення" і бути спрощеною до невпізнання. Системі "творення масової культурної свідомості" Т.Гундорова протиставила аналіз образних структур високого модернізму. В.Стуса в особливо привабливому тоді дзеркалі постмодернізму, який, на думку дослідниці, здатний розв'язати одне з "проклять" нашої національної історії - колізію індивідуалізму і попугайства, модернізму

⁴ Стус як текст. Під ред. Марка Павлишина. - Мельборн, 1992. - С. 51.

⁵ Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 2. Упорядкування Богдана Підгірного. - Тернопіль: "Підручники і посібники", 2003. - С. 208.

і народництва. Версія тлумачення В.Стуса пов'язувалася з духовно-психологічним пересотворенням поета в символічному просторі "жертвостова" - шляхом поєднання езотерично-християнської, романтичної й феноменологічно-екзистенціальної семантики. При цьому, визнаючи, що його символічний простір зцентрований на відміну від децентрованого постмодерністського, Т.Гундорова вивела поета-дисидента на межу високого модернізму й ігрового постмодернізму. З допомогою естетики постмодернізму в тлумачення В.Стуса була внесена семантика роздвоєння, при цьому втрачався той факт, що поет творив зі свого життя прямий шлях, висхідну пряму. Дослідниця позначила миття "більшою мірою модернізмом", який оберігає "модерністський індивідуалізм і суб'єктивність"⁶, а розщеплення цілісності поета подала через так зване "розсіювання і двійництво", з якими паралельно бачилися поетапне глобальне відчуження від світу й формування космополітичного трансцендентного суб'єкта.

У вищезазваному збірнику провокативних статей цікаву версію космополітизації поета запропонував С.Саржевський (стаття "Практика духовного тривання і прориву в поезії Василя Стуса"), де вводиться поняття "духовної практики", а сам В.Стус ставився в контекст буддизму. Розглядаючи Стусову творчість як систематичну духовну практику, а вірші як духовні вправи, аналітик вказував, що "їх неможливо відчувувати від його духовного шляху, протиставляючи миття і приватну особу"⁷. Ця проблема означена і в статті П.Савчака, який відштовхується від статті М.Стеха "Смерть поета". Аналітичні спроби відрватися від героїчної біографії творця, щоб вести розмови про вірші як факт літератури, П.Савчак формулює як боротьбу з канонізацією українського поета-мученика. Ідея мучеництва позначається науковцем як тоталітарна, що в час раннього пошукового християнства витіснила гностицизм з його установкою на марність мучеництва. Тоді чи не вперше на матеріалі біографії В.Стуса ціннісно активізувалася гностична ідея, що згодом набуде розгортання в аналітиці Т.Гундорової, О.Забужко та ін. Критикуючи ідею мучеництва, П.Савчак вважав, що канонізація поета заважає тлумаченню його творчості, бо надає їй позалітературного значення. Оскільки постмодерністи боролися з авторитетністю, то закономірно, що їх драгувала всяка канонічність як традиційна авторитетність у культурі, а те, що кожна авторитетна культура має передусім професійно подбати про власний національний канон, було не на часі⁸.

У збірнику свідчень "Нецензурний Стус" (2002) боротьба з канонізацією письменника послужила відправною ідеєю. "На наших очах, -

⁶ Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 2. Упорядкування Богдана Підгірного. - Тернопіль: "Підручники і посібники", 2003. - С. 17.

⁷ Там само. - С. 69.

⁸ Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох / Пер. з англ. - К.: "Факт", 2007.

відзначав упорядник збірки Б.Підгірний, - відбулася остаточна канонізація Стуса... Поняття "канону" в західному літературознавстві виникло за схожістю з поняттям біблійного канону текстів, які церква визнає натхненними Святим Духом. Об'єктом канонізації вважаються передусім тексти. У нас же літературна канонізація нагадує канонізацію церковного святого, її доцільніше розглядати як іконостас"⁹. Західні критики, - нагадує Підгірний, - "вважають іконостас пережитком колоніалізму і закликають руйнувати його методами сучасного літературного аналізу, наголошуючи на деконструкції ідеологій, розвінчуванні міфів"¹⁰.

Якщо вчені-постмодерністи на початку 90-х виступили проти "героїчної біографізації" поета, культивуючи текст, то на початку XXI століття на перший план вийшла "біографізуюча" стратегія в постмодерністських дослідженнях. Так, Я.Грицак, подаючи І.Франка в історичному становленні, вже виходив з того, що особистість Франка ватоміша за його твори¹¹. На тлі загальної стратегії космополітизації В.Стуса, заданої книжкою "Стус як текст", та нової "біографізуючої стратегії" ідеологічно сформувалося одне з найцікавіших останніх досліджень - розвідка Дмитра Стуса, що носить символічну назву "Василь Стус: життя як творчість" (2005). Автор, підсумовуючи різні проблематичні підходи, принципово пішов шляхом актуалізованого біографізму, загостривши опозицію "життєтворчість - поетична творчість". "Яскрава біографія, - відзначав Д.Стус, - то завжди "виламування" з узвичаєного, порушення канонів, творення власного кодексу честі й етипових поведінкових стереотипів, що визначаються суспільно значимими настаньками, наскільки служать іншим взірцем у визначенні їхніх життєвих стратегій. Таке творення та виконання особистості з гордим і незалежним профілем - річ значно складніша за будь-яку літературну творчість. Адаже література - передусім спроба осмислення світу мистецькими засобами. Натомість життєтворчість - це творення себе, своєї долі, а відтак і світу довкола себе"¹². Досліджуючи біографію і творчість у єдності, автор відзначав, що з кінця 1960-х його батько творив не лише власний поетичний світ, а й міф своєї біографії, що "від 1972-го існували як щось цілісне й невіддільне одне від одного"¹³. Також звернувши увагу на головну тенденцію цього індивідуалістичного міфу - "перекодувати національне в загальноуніверсальні смислові коди"¹⁴. Провідною ідеєю для розуміння цього перекодування й послужила масонська ідея. В.Стусові, підсумовував

⁹ Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 1. Упорядкування Богдана Підгірного. - Тернопіль: "Підручники і посібники", 2002. - С. 3-4.

¹⁰ Там само. - С. 4.

¹¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). - К., 2006.

¹² Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. - К., 2005. - С. 7.

¹³ Там само. - С. 63.

¹⁴ Там само. - С. 75.

автор, відкрився "потемний світ великого поета й масона високого ступеня посвячення"¹⁵. "Масонське" пояснення виникло як альтернатива до християнства на основі суперечливого ставлення самого поета до християнства й позначило тут вихід "гностичного" за духом таумачення за межі страждання в простір химерної метафізичної відстороненості. "Але справжня Стусова поезія, - наголошував автор, - починається за гранню чуття, там, де особистісно-народне стає часотиною всесвітнього, де стираються межі між добром і злом, оптимізмом і песимізмом, між життям і тілом. Цього не сягнути розумом, це - предмет усвідомленої віри. У цьому горній всенестерпу закінчується своєрідна Стусова ініціація, після якої мада з явитися на світ не лише нова людина, а й нова мова. Василь із жахом і радістю усвідомлював, що на цьому шляху неважливими стануть житейські радості та житейська мудрість, а щось важить лише присутність у символічній ліній добри".¹⁶ Таким чином, поет переводився у сферу таємничої містичної віри, на основі якої його можна було зарахувати до масонів. На перший погляд здається, що інтелектуальна мода на масонство, про що свідчать таумачення українських письменників В. Єшкілевим, А. Пляшем, Т. Гундоровою, О. Забужко, не обминула також і Д. Стуса при дослідженні свого батька. У цьому контексті символічним є ініційований вхід у книгу Д. Стуса: "Усім, хто зберігає віру всупереч об'єктивним обставинам, присвячую. Автор". Тобто син-таумач ніби й сам долучається до числа виємчених масонів, розбудовуючи своєрідне коло, де його батько асоціативно відсилається до головного масонського символу - образу вбитого Майстра.

Як бачимо, з'явилася нова інтрига для сучасного дослідника: масонство або гностичизм як моделі для пояснення української універсальності. Хоча в дослідженні Д. Стуса масонська ідея висловлена маргінально (так, як гностична ідея в праці П. Савчака), але сам пафос таумачення В. Стуса свідчить про її функціонування в підсвідомому підлімі сучасного аналітичного дискурсу. Слід зазначити, що масонська ідея є не лише даниною сучасній інтелектуальній моді, вона андеграундним шляхом активізувалася на початку ХХ ст., а також у 60-і рр., коли відбувалася дестабілізація суспільства. Цікомим імовірно, що масонську ідею вперше якразво проявив роман М. Булакова "Майстер і Маргарита", який писався в 20-30-і рр., але вперше був виданий у журналі "Москва" (1966 р. № 11 та 1967 р. № 1). У цьому романі не лише обігрувалася масонська обрядовість, як відзначає сучасний російський дослідник В. Соколов¹⁷, а й давалося масонське таумачення християнства, що вплинуло на метафізичні пошуки радянського

¹⁵ Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. - К., 2005. - С. 257.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Соколов В. Расшифрованный Булгаков. Тайны "Мастера и Маргариты". - М., 2006. - С. 441.

піддєсєтництва. Незавершений діалог з масонством перейшов у нашу перехідну епоху.

Як відомо, масонство прагне створити нову космополітичну віру, яка постає на всезагальній релігійній символіці: на вірі у високе Буття, значущу "Особистість, розрізненні Сина Божого і Будівника "погибельного" світу тощо. Пізнання діяло як "погибельного сина" стає одним із підлітських аспектів пізнання, про що свідчить роман М. Булакова "Майстер і Маргарита". Те, що В. Стуса, ймовірно, цікавило аналітичне масонство, підтверджує його інтерес до "Структурної антропології" К. Леві-Строса та до структуралістської програми по відновленню всесвітнього міфу, згідно з якою на основі міфологічного матеріалу різних народів реконструюється первісний міф про походження людства¹⁸. Політичне масонство, як правило, розбудовується як гігантське коло, що містить у собі залежно від ступеня посвячення ієрархічну побудову з менших кіл адептів. Космополітично-релігійне об'єднання передбачає символічну систему ритуалів, провідний з яких - посвячення в майстри. В основі містичного посвячення лежить символічне пригадування історії Хірама, творця храму Соломона. Хірам володів матією замовлянь і був надзвичайно талановитим майстром і організатором, під керівництвом якого працювало 183 600 ремісників, котрих він розмістив згідно з ієрархією майстерності. Знаючи матічні таємниці майстерності та структурування світу, Хірам міг безпомилково позначити місце роботи для будь-якого підмайстра. Але, як відомо, три заздрісні підмайстри підстергали Хірама й заграгли довідатися від нього секрет управління Великого Майстра, і коли той відмовився назвати секретний пароль, його вбили циркулем, трикутником і молотком, саме ці три предмети стали головними масонськими символами. У пам'яті про вбитого Майстра, який володів матією слова і порядку, й виникають масонські ложі, що містично орієнтуються на білу чи чорну матію. Тому масонський орден, символічно пов'язаний з будівництвом храму Соломона, виник з метою збереження і передання нащадкам таємного упорядкованого знання, самі масони проголошувалися "синами світла". До речі, у зв'язку з фемінізмом у масонські чоловічі ложі почали приймати й жінок і посвячувати їх у майстрині, "богині світла", на що натякає масонська міфологізація "воїна світла" в образі Юлії Тимошенко¹⁹. Проникаючи в соціальну владу, масонство прагне втворити нову модель державності.

Оскільки з масонством було пов'язане раннє формування радянської влади та комуністичної держави, то його символічне відображення представлено в літературі ХХ ст. Так, В. Соколов правомірно назвав

¹⁸ Небензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 1. Упорядкування Богдана Плігнєного. - Тернопіль: "Підручники і посібники", 2002. - С. 22.

¹⁹ Див.: рекламні плакати, картину художника Василя Скопича, книгу Качарника В. "Юлія Тимошенко із зовнішністю моделі і розумом Соломона". - Тернопіль, 2007 та ін.

М.Булакова "політичним письменником"²⁰, оскільки з допомогою прихованої масонської символіки "Майстра і Маргарити" автор вступав у полеміку з примітивною більшовицькою владою, що втрачала код майстерності. Подібного роду політичний письменник нині з'явився в Україні в образі Олександра Турчинова, який у своїх романах "історіях" химерно поєднує містицизм і психологію, масонство і християнство²¹. Усе це робить проблему творчості В.Стуса особливо актуальною в нашому часі, адже через неї ми можемо аналізувати відношення української сакраментальності з космополітичним масонством. Закономірно виникає запитання В.Стуса з М.Булаковим як автором "масонського" твору. Цілком ймовірно, що роман М.Булакова "Майстер і Маргарита" відіграв також свою роль у становленні українського шістдесятництва, актуалізуючи важливу для більшовицької держави проблему атеїзму та метафізичних пошуків. Можливо, що Д.Стус у своїй пропозиції розв'язання проблеми універсальності феномену В.Стуса спонтанно пов'язав шлях свого батька з масонством не лише завдяки сучасній інтелектуальній моді. Це, ймовірно, усвідомлена провокація для виходу за межі національного, оскільки вона опонує традиційному українському літературознавству загалом, яке бачить життєвий шлях письменника в тісному зв'язку з індивідуалізованим християнським міфом. Закономірно виникає проблема відношення не лише українського поета, а й історії української літератури до християнства.

Якщо бути чесним аналітиком, то можна переконливо довести, що ставлення В.Стуса до християнства - типово українське і традиційне. У ньому легко віднайти метафізичний вплив Г.Сковороди, якого поет вважав своїм найкращим другом²². Феномен розп'яття Христа Г.Сковорода символічно витлумачив таким чином: "У помираючій на хресті Христовій плоті помирає вся історіяльна нісенітниця..."²³. Відповідно, історія переродження "старозавітної" особистості в "новозавітну", символізована розп'яттям Христа, передбачає індивідуалістичне пошукове християнство з органічною психологічною трансформцією як висхідним шляхом духовного зростання.

Ставлення В.Стуса до християнства передбачає розрізнення пошукового (живого) християнства і догматичної церковної обрядовості,

²⁰ Соколов Б. Расшифрованный Булаков. Тайны "Мастера и Маргариты". - М., 2006. - С. 9.

²¹ Турчинов А. Иллюзия страха: Психологический триллер. - К., 2004; Тайная вечеря: Мистический триллер. - К., 2007 та ін.

²² Стус В. Дорога болю: Поезії / Упоряд. та післямова М.Коцюбинської. - К.: "Радянський письменник", 1990. - С. 8.

²³ Сковорода Г. Книжечка, що називається *Silenus Alcibiadis*, тобто ікона Аамбіадаха / Сковорода Г. Твори: У 2 т. - К.: АТ "Обереги", 1994. - Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Перекази. Листи. - С. 23.

пов'язаної з авторитарним упорядкуванням людини і соціуму. "Думаю про 1000-ліття християнства на Україні, - писав поет. - Гадаю, що було зроблено першу помилку - візантійсько-московський обряд, що нас, найсхіднішу частину Заходу, прилучив до Сходу. Наш індивідуалістично-західний дух, спертий деспотичним візантійським православієм, так і не зміг вивільнитися з цієї двоїстості духу, двоїстості, що витворила згодом комплекс лицемірства. Здається, що пасецький дух православ'я тяжким каменем упав на молоду незрілу душу народу - призвів до жіночості духу як атрибуту нашої духовності. Залізна дисципліна татаро-монголів запліднила російський дух, додавши йому агресивності й пірамідальності будови. Український дух так і не зміг виламитися з-під тяжкого каменя пасецької віри. Може, це одна з причин нашої національної трагедії. Не люблю християнства. Ні"²⁴. Всі, хто знав В.Стуса, свідчать про те, що "він був віруючий, але його відношення до християнства дуже складне"²⁵. Подібне до Стусового відношення характерне для творчості Т.Шевченка, виражене в містерії "Великий вбох" з її пророчим змістом "Стоїть в селі Суботіві, церков-домовина"²⁶. Тут з "візантійсько-московським обрядом" пов'язується духовний занепад України. Закономірно, що В.Стус як представник нового українського покоління поетично шукав шлях виходу з нестерпної колоніальної ситуації і, втрачаючи соціальні ілюзії, надію покладав на духовне зви́рення. Реалітні пошуки поета свідчать про вплив могутньої фігури І.Франка. Не випадково поетичну долю В.Стуса визначило пророцтво І.Франка "Мойсей". Про те, яке могутнє враження на нього справив образ Мойсея, котрий вивів свій народ з неволі, митець напише в листі до сина 25 квітня 1979 року²⁷. Від того часу образ Мойсея склав основу для найпотужнішої самоідентифікації письменника. З допомогою проникливого інтуїтивного розуму В.Стус вийде на розуміння архетипного національного шляху, представленого Старим Завітом, де шлях Авраама постає як відмова від всяких умовностей і різних посередників з метою безпосереднього контакту з Творцем. Такий безпосередній контакт із Творцем і проголошується істинним шляхом. Індивідуалізований міф Ісуса Христа на основі саможертвовного життя також формується на головній старозавітній установці Авраама: безпосереднього контакту з Богом-Творцем, але при цьому провідну роль відіграє психологічне очищення через страждання, оскільки мудрість, необхідна для визволення, народжується із страждання. Уже на початку свого шляху В.Стус

²⁴ Стус В. Великий вбох: життя як творчість. - К., 2005. - С. 343.

²⁵ Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 1. Упорядкування Богдана Плітнічного. - Тернопіль: "Підручники і посібники", 2002. - С. 137.

²⁶ Шевченко Т. Великий вбох / Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. - К., 2003. - Т. 1: Поезії 1837-1847. - С. 328.

²⁷ Там само. - С. 97.

глибоко усвідомлює психотерапевтичну сутність страждання, тому 1962 року залишає такий запис: "Людина освячується і кращає тільки в стражданні. Це єдині ліки, єдиний спосіб людського зростання" ²⁸.

Свій онтогенезис як психологію становлення і трансформації він подає таким чином: "несхитність характеру - від мами, доброта - батькова, переродження й переосмислення себе у світі стається після болочої втрати брата..." ²⁹. Це пояснення свідчить про метафізичне розуміння еволюції: щоб здійснити себе у вищому сенсі, потрібний поштовх до переродження - до пересотворення "історичної нісенітничі" в біографію, історію, міф, і цим поштовхом є глибинне страждання. За такого переконання, як відзначили сучасники поета, Стусовій біографічній історії властивий не мазохістський шлях самокатування, пов'язаний з несвідомим задоволенням, а високе і мудре прийняття власної долі випробування як "дороги болю".

В.Стус дуже точно позначив свою поезію як психологічну: "Я поет суб'єктивно-психологічного плану і цієї проблематики, мені вистачить на все моє життя" ³⁰. Психологічна поезія - це поезія, спрямована на самокатарсис, тобто на психологічне самоочищення від скверни, нечистоти, помсти та інших негативних афектів з метою пізнання свого вищого призначення. Тому з психологічної поезії проростає метафізична. Психологія страждання дає історичну глибину, необхідну для народження метафізичної сутності. На метафізичну вертикаль спрямовані Стусові поетичні заклики: "Глибій у радості, глибій в стражданні". Оскільки метафізичне призначення людини - спокутувати не лише свої гріхи, а й загальнонаціональні й загальнолюдські, то на цьому шляху важливим є віра в "густе", тобто вистрадане, слово, з допомогою якого й розбудовується особистість. Усі, хто згадує Стуса, говорять про його голос - "низький", "густий", "навальний", "лавинний", "громовий", що відповідав мужньому, заглибленому в собі чоловікові, про якого залишилася символічна пам'ять як про Мужчину в найсвітлішому розумінні ³¹. Стус читав свої поезії як заклінання ³². Подібну українську мужність і магію слова представляє в нашому часі Євген Пашковський. Примусити світ рахуватися з фактом української страждання означає примусити світ рахуватися з фактом української мужності. Адже страждання передбачає духовне зростання особистості. З цим переконанням митець пройшов складну внутрішню еволюцію, в якій саморозп'яття - глибинна потреба і закономірність. Як відзначав М.Жулинський, поет готував себе до смерті, бо в нього

²⁸ Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. - К., 2005. - С. 125.

²⁹ Там само. - С. 152.

³⁰ Там само. - С. 314.

³¹ Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 2. Упорядкування Богдана Підгірного. - Тернопіль: "Підручники і посібники", 2003. - С. 172.

³² Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. - К., 2005. - С. 127.

іншого виходу не було, тому в його історії йшов поступовий "процес сходження на Голгофу саморозп'яття", і цей процес був "настільки динамічний", настільки в ньому жив, що нічого вагомішого вже не існувало; і разом з цим В.Стус тягнув за собою всю історію України, її трагічну історію, з давнини в сьогоденний день, у цю свою "життєсмерть". "І будучи розп'ятим, - як відзначає М.Жулинський, - він тоді знає, що він і живе. Це феноменальне явище в українській літературі" ³³. Тобто мова йде про своєрідний комплекс Христа, який інтуїтивно присутній в українському характері мужності. Згідно зі свідченням Є.Сверстюка, маючи звичайне самолюбство поета і прагнення бути публічно відомим, В.Стус абсолютно зрікся слави, був аскетом і жив на мінімумі. "Я вперше від нього отримав Євангеліє, - пригадує Сверстюк. - Для нього це була дуже дорога книга" ³⁴.

У своєму читанні В.Стуса Мойсей Фішбейн приходить до такого висновку: "Стус насамперед належить Україні, але він належить і всьому людству. Оскільки всьому людству, то так само він належить і моему єврейському народові" ³⁵. Зв'язок українського поета з єврейством постає не на основі масонства, а на основі глибинного біблійного знання, де не лише новозавітний міф, але й старозавітний міф Ісходу послідовно українізується. Тому сутність Ісходу в поета тісно пов'язана з символікою хреста на зразок: "Геть спогади - з перед очей, / із лиць - жалі, із уст - колючі присмерки ночей / у цей сорокопуст / Як став - то вплав, / як брід - то вслід, / як мур - то хоч нурця / пройдемо лабіринтом бід / до свого реченця, / де щонайвища з нагород / і найчесніша - мста / за наш прихід і наш ісход / під тягарем хреста" ³⁶.

Міф Ісходу, як відомо, яскраво представлений у метафізиці й психології іудаїзму. Метафізика звільнення передбачає збереження національної пам'яті про подію Ісходу. Головна установка або афірмація іудаїзму звучить таким чином: "У кожному поколінні євреїв повинен дивитися на себе так, ніби він вийшов з Єгипту". На цю установку налаштовує щорічне пасхальне свято "Песах", у якому протягом тижня відтворюється пам'ять про подію Ісходу. Назва свята несе в собі семантику стрибка: "Песах - тому що Всевишній здійснив стрибок..." Як відомо, старозавітні євреї довго жили в Єгипті, тому "прижились" до власного рабства так, що не прагнули звільнення, адже Єгипет був не просто економічно розвинутою державою, але й центром культури Давнього світу. З такої могутньої держави вони вийшли на свободу в пошуках власної сутності під тиском нечуваного насильства: деградована імперія почала знищувати хлопчиків-первістків

³³ Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 1. Упорядкування Богдана Підгірного. - Тернопіль: "Підручники і посібники", 2002. - С. 194.

³⁴ Там само. - С. 289.

³⁵ Там само. - С. 183.

³⁶ Стус В. Дорога болю: Поезії. - К., 1990. - С. 114.

єврейського народу, щоб позбавити його генетичної активності й розуму. Тому трансформація народу відбулася не протягом багатолітньої еволюції, а у вибрані дні. Тобто на межі життя-і-смерті виникла необхідність перетворитися із вдоволених рабів у представників обраного народу, здобути віру в єдиного Бога й об'єднатися у своєму духовному поклонанні. З духовним "стрибком" прийшло і глибинне усвідомлення, що причиною рабства є не економічні обставини, а убогість духу, що давало змогу сформувати могутнє бажання звільнення від пригнічення і перешкод, які заважають сакральній самореалізації. Звільнення означало можливість нової форми упорядкування життя: у відповідності з Божественним планом. Історичний стрибок, що почався днем Ісходу, вирішився днем переходу через море. Як відомо, на сьомий день Ісходу єгипетське військо догнало втікачів на березі моря Суф. Євреї опинилися між морем і військом фараона, тобто в тупиковій ситуації: попереду була смерть, позаду - рабство. Згідно з міфом Ісходу, Бог наказав Мойсею: "Скажи синам Ізраїлю, щоби вони рухалися вперед", і коли люди, вирішивши, що краще смерть, ніж рабство, пішли вперед єдиною ходою, то вода розійшлася: цілий народ пройшов через море, за ним встав вогненний Божественний стовп і перешкодив шлях війську фараона. Це був кінець Єгипту як імперії. Так метафоризував український Ісход Василь Стус: "Впали і хода. Встали і хода. / В плечі штовхають нас автомати. / Квадратне серце - в квадратнім колі, / в смертнім каре ми падемо долі. / Благословляю твою сваволю, / дорого долі, дорого болю. / На всерозхресті люті і жаху, / на всепрозорині смертного скрику / дай, Україно, гордого шляху, / дай, Україно, гордого лику!"

У міфологемі Ісходу символізовано чотири кроки, необхідні для звільнення від рабства: перший - фізичне звільнення, тобто тілесний вихід; другий - звільнення від рабства в інтелекті й душі особистості; третій - створення в особистості духу свободи; четвертий - перетворення натовпу в народ на основі відновленого контакту народу з Богом з допомогою активізованої через сакральні ритуали архетипної пам'яті. В.Стус в історії української культури і літератури є такою особистістю, яка однією з перших усвідомила необхідність "Ісходу". Із визвольного ходою пов'язана невпинна символізація на зразок: "Геть за минулим спалено мости. / Попереду ясна лопоче ватра. / Крізь неї, мов крізь себе, треба йти" або "То - шлях правдивий. Ти - його предтеча". Митець поетично і реалістично здійснив три символічні кроки історичного звільнення і перебував у пошуках четвертого. Він нам показав, як це робити в найнесприятливіших для цього умовах, коли ворожий світ зраджує, розщеплює особистість, викрадає її в себе самої. У таких умовах В.Стус каже нам: "повертайтеся до себе, пізнавайте себе, тримайтеся себе, концентруйте себе". Як духовний лідер першого покоління українського Ісходу, тобто покоління нескорених, хоча й поодиноких

шістдесятників, він діє цілком у дусі архетипного Порядку Ісходу, який індивідуалізує шлях від рабства до свободи, тобто вказує, що таким шляхом кожному доведеться пройти самостійно і цей шлях до свободи ніколи історично не вичерпується. Тому у своїй поезії митець творить вічний образ українського покоління Ісходу: "Розкошлані на всіх вітрах вагань, / як смолоскипи молодого болю, / в неволі здобули для себе волю, / ногою заступивши смертну грань. / Щедрує вам безсмертя щедрій вечір / в новій вітчизні - по громаді спроб. / Отож не ремствуєте, що вам на лоб / поклав Господь свій перст нищівний".

Так само як Пасха щороку символічно нагадує, що поневолений матеріальним світом суб'єкт виходить із Єгипту кожний день і в кожному дні свого життя має руйнувати межі профанного і досягати сакрального, В.Стус кожним своїм символічним кроком, тобто кроком, відображеним метафоричною поетичною мовою, нагадує, що порятунком будуть не одержимі власним болем (не випадково згодом він критично оцінить свій виступ у кінотеатрі "Україна" на перегляді "Гіней забутих предків", згадуючи про нього, він напише: "...що я там казав, я не пам'ятаю, бо кричав просто не своїм голосом, і ніколи пізніше я вже такого виступу собі не дозволяв"). Порятунком будуть ті, які мудро й урівноважено підуть. "Не спіши, - радить Стус. - Постій. І упокорся. / І дивись / душею, край звалашеною, далі - / за всевельможність люті! печалі, / котра прошила груди геть наскрізь, / неначе куля".

Оскільки український Ісход шістдесятники почали як індивідуальні спроби, то в нашому часі українська деколонізація, як відзначав М.Жулинський, також почала здійснюватися "шляхом індивідуального самозвільнення"³⁷, тобто індивідуалізованим громадам різноманітних спроб. На цьому шляху В.Стус одним із перших пізнав рятівну необхідність жертви на основі добровільної саморепресії бажань. Пристрасні бажання як основа людського існування маргіналізуються, щоби не дати змоги тоталітарній державі з їх допомогою маніпулювати особистістю. Як відзначає А.Берегуляк, "Репресія бажань і власного минулого стає засобом втримання гідності і протистояння репресіям держави"³⁸. Ця репресія бажань і складає враження жертви і трансцендентального суб'єкта в поезії В.Стуса. На його символічному шляху досягається розуміння, що значущий індивідуалізм - це велика перевага і разом з тим великий недолік українства. Тому поет шукає спосіб, яким можна об'єднати яскраво індивідуалізоване українство. Він як ніхто збагнув і пережив трагічну долю українського індивідуалізму: "Немає ряду нам, / раптових спроб забув і шпиль / Ото єдине. / І зіграє нас / лише вогонь від самоспалення". Трагізм українського індивідуалізму породжує потребу Великої Спроби або солідарного

³⁷ Жулинський М. Подих третього тисячоліття. - Луцьк: "Терен", 2000. - С. 17.

³⁸ Берегуляк А. Роль пам'яті у зберіганні ідентичності та постого "я" / Стус як текст. - С. 61.

руху, що виражається через концепцію національного відродження. Р.Корогодський згадує, що В.Стус "страждав від одної агадки про розстріляне відродження" і сам був "внутрішньо заангажований на відродження", це була його єдина пристрасть³⁹. Стусове бажання національної соборності звучало як сакральна потреба: "Нам головне приматися купити, - він починав так, ніби якийсь ксьондз в церкві"⁴⁰.

Якщо повернутися до проблеми масонства, то, на мого глибоке переконання, цей космополітичний політичний проєкт, тісно пов'язаний з будівництвом "потібельного" світу, а отже, з соціальною владою, не міг бути Стусовою "грою". В історії поета маємо стоїчний індивідуалізм - архетипний психологічний механізм, завдяки якому виживає духовна Україна. "Ми сиділи за одно, - як згадує Левко Лук'яненко. - І веселіше, коли знаєш, що ти не один. Але якби нас нікого не було, а він один був, він однаково відчував би всю відповідальність за свободу України й однаково так би себе вів. Ця самодостатність є викиненість особи"⁴¹. Завдяки їй, як влучно відзначає Г.Дворко, "На українців дуже тяжко зробити одну петлю і задушити"⁴².

Якщо ж говорити про сутність загальнонаціонального звіннення, до якого прагнув В.Стус, то варто пізнавати його символізовані пошуки поетичної формули українського "святого патріотизму", яка тісно пов'язана з біблійним знанням та традиційним релігійним пошуком, що передбачає національну міфологію Святого Збору, де Г.Сковорода, Т.Шевченко, І.Франко, А.Українка, В.Стус, а в нашому часі - Є.Пашковський складають єдине ціле. У кризовому перехідному часі мова йде про такі "періоди в історії, коли просто треба витримати, витримати цей період, щоб не перервалася традиція"⁴³. Поет достойно підтримував українську метафізичну традицію "святого патріотизму". Не випадково його захоплювала Подища, в якій національна ідея тісно пов'язана з релігійною, такий святий патріотизм, як відзначав Стус, "консолідує поляків"⁴⁴. Тому творчість митця, поетично закодовуючи індивідуальований шлях українського виходу з духовного рабства, звернена до близького майбутнього, у якому рабство духу на основі втрати безпосереднього контакту з Творцем залишиться в минулому. Тратічне пізнання цього минулого як часу без Бога на основі глибокого самопізнання формувало віру в майбутню мужність України. Тому В.Стус писав: "Ми двічі не вимираємо. Ми сущі / раз - і навки, і на все життя".

М.Київ

³⁹ Нецензурний Стус... Частина 2. - С. 85.

⁴⁰ Там само. - С. 99.

⁴¹ Там само. - С. 143.

⁴² Там само. - С. 221

⁴³ Нецензурний Стус... Частина 1. - С. 13.

⁴⁴ Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. - К., 2005. - С. 345.

SCRIPTIBLE

Нові автори нового століття

Рубрику веде Олег КОЦАРЄВ

Подача свома

ПРОСЛАВ ГАДАЇНСЬКИЙ: ІРРАЦІОНАЛЬНІ ВІДБЛИСКИ АНАЛІТИЧНОГО МЕТОДУ

Вплив соціального оточення на літератора - нині, мабуть, не найулюбленіша навколомистецька тема для обговорення. Проте, перетравивши неприємний післясмак "вудьгарного соціологізму", чому б і не звернути увагу на деякі очевидні речі? Скажімо, на те, що до сучасного українського літературного побуту повернулася та швидко шириться практика тимчасової добровільної еміграції авторів. Осб і двотисячники все частіше виїждять кудись-небудь у західному напрямі на кілька місяців-років за різноманітними літературними, науковими та іншими програмами й знаходять там собі нові теми й етапи творчості. На них, здається, Захід уже не справляє такого монументального враження або відчуття "відкриття вічного світу", як міг справити на їхніх недавніх попередників. Натомість "закордонні періоди творчості" в цих авторів незмінно позначаються посиленням сентиментальних і сумно-еґетійних тенденцій, що на тлі загальнокультурних можна вважати різно-екзотичними тенденціями. Пишу про це, зокрема, і з власного досвіду, і з досвіду такого автора, як Ярослав Гадзіньський.

Ярослав Гадзіньський народився 1983 року в місті Ніжині на Чернігівщині, одній із потужних "кузень кадрів" сучасної літератури, закінчив бакалаврат тамтешнього педагогічного університету імені М.Гоголя та брав участь у роботі літературної "Паркова сторожа". Із 2004 року Гадзіньський навчався в Києві у Славистичному університеті, а з 2007 по 2008 роки - в університеті польського міста Вроцлав за програмою "Стипендії молодих науковців". Він - лауреат другої премії літературного конкурсу видавництва "Смолоскип" за 2007 рік, 2004 року вийшла його збірка "Штрих-код України", а нині готується до друку в "Смолоскипі" книжка "Марешово". Своїми додатковими виданими діяльностями Гадзіньський справедливо називає перекладцтво (наприклад віршів Чарльза Буковського) та бардівську музику.

Я не випадково почав зі слів про соціум - поезія Я.Гадзіньського дуже соціальна. Не в буквальному сенсі, а в тому, що її насичено суспільними зв'язками, котрі,